

E-LOGOS/2000

ISSN 1121-0442

EXCELENTNÍ STUDENTSKÉ PRÁCE

O Eusebia Pamphili Církevních dějinách zpráva, podávající ve stručnosti obsah a záměry

tohoto velkolepého historického díla o deseti knihách

Ondřej Krakovič

“Rozhodl jsem se napsat o událostech od doby našeho Spasitele a nástupců svatých apoštolů až po naši dobu, totiž o velkých a obzvláštních událostech, které se udály v historii církve, o činech velkých mužů, kteří vynikajícím způsobem řídili nejvýznamnější křesťanské církve či z pokolení na pokolení ústně nebo písemně hlásali Boží slovo.” Tak začíná Eusebius své zakladatelské dílo pro církevní historiografii. Je velmi pečlivý a důkladný ve zpracování pramenů, tudíž nevyhne se díky těmto svým vlastnostem kritice, kterou sám předjímá: “Při tom předem prosím o laskavou shovívavost vůči mé práci. Musím přiznat, že je často nad mé síly splnit, co jsem přislíbil, a zcela vysvětlit, ježto jako první přistupuji k takovému úkolu a do jisté míry se pokouším jít pustou, nevyšlapanou cestou. ... Proto vše, co se k mému úmyslu zdálo vhodné, jsem z rozptýlených míst shromáždil a potřebná místa starých spisovatelů jako bych natrhal v zahradě moudrosti. Historickým vyličením chci se proto pokusit organicky je spojit tak, abych...podal svědectví následujícím věkům.”

Podal nejen svědectví o historických událostech církevních, nýbrž jeho úsilím byly zachovány dnes již zaniklé prameny pro církevní dějiny. “Kdo psal o dějinách staré církve, musil sáhnout k tomuto dílu o deseti knihách zachycujícímu obraz církve od jejího založení až po vítězství Konstantina nad Liciniem roku 324. Sedm knih Církevních dějin bylo uveřejněno již před počátkem Dioklecianova pronásledování roku 303. Tím snad chtěl skončit své dílo. Nové

události a přání biskupa z Tyru Paulina přiměly jej práci rozšířit a doplnit. Poslední kniha byla dokončena brzy po pádu Licinia.”

Eusebius se narodil v Caesareji nebo v jejím okolí asi v roce 263. Caesarea, nyní Kesari na izraelském středomořském pobřeží poblíž Jaffy, bylo sídlem římských prokurátorů. Město se stalo po rozboření Jerusalema Hadrianovými vojsky roku 133 hlavním městem území, jež neslo název Palestina Prima a záhy také sídlem biskupa. V době Eusebiova mládí panoval v této krajině poměrný náboženský klid a Eusebius dychtivý hlubšího poznání a vědění prožíval studijní léta v caesarejské katechetické škole, kterou zde po svém příchodu založil Origenes. Byl ve svém vzdělávání veden učeným knězem Pamphilem, jenž byl Origenovým žákem a jenž ovlivnil mladíka nejen svými vědomostmi, nýbrž i jím rozšířenou biskupskou knihovnou natolik, že z úcty k němu přijal i jeho jméno. Po době neklidu za vojenské anarchie v Římské říši nastal po vydání tolerančního patentu (tzv. milánského ediktu) císařem Konstantinem v lednu či únoru 313 pro církve pokoj a Eusebius, jemuž byl císař Konstantin nakloněn pro jeho učenost, se stal asi téhož roku caesarejským biskupem.

Jako žák Origenovy školy zastával jeho subordinatianismu (Bůh Otec je nezrozený; Syn nevychází z podstaty, nýbrž z vůle Otce). Přesto ani subordinatianismus mu zcela nevyhovoval, ani níkajské dogma o soupodstatnosti božských osob, jak je vidět z jednání na níkajském koncilu roku 325. Zpočátku totiž na koncilu stál na posici subordinatianismu a měl výhrady proti soupodstatnosti Boha Otce a Syna, neboť ve formulaci “soupodstatný” viděl určitý vliv Sabelliův, jehož život je neznám a který prý učil, že jeden Bůh Otec, věčný, netrpící, nezrozený, pokud vzal na sebe svobodnou vůli tělo z Panny a narodil se, trpěl, zemřel, pak se jmenuje Syn. Když Eusebius viděl, že 318 biskupů je v Níkaji pro přijetí soupodstatnosti božských osob a 5 proti, podepsal s většinou. Záhy se však obrátil proti velkému zastánci dogmatu soupodstatnosti, tehdy už biskupu alexandrijskému, Athanasiovi a na synodě svolané Athanasiovými odpůrci z řad ariánů do Tyru roku 335 se postavil na ariánskou stranu. Byl však odpůrcem Arioova názoru, že druhá božská osoba je něčím stvořeným. Spíše tu šlo o vyrovnání osobních účtů, domnívá se J. Novák v předmluvě.

Eusebius ale nebyl theologem, nýbrž především historikem. Základní myšlenkou jeho díla byla apologie křesťanství. V první kapitole páté knihy vypisuje účel svých Dějin: “Mé Dějiny Božího státu obsahují nanejvýš mírové boje za pokoj v duši. Mluvím o těch, kteří v těchto bojích si statečně vedli spíše za pravdu než za vlast, spíše za víru než za své bližní...” Místo aby sám spekuloval o událostech, přináší faktografický materiál v podobě citovaných spisů a dopisů, z nichž některé známe dnes již jen díky jeho citacím.

Celé dílo je sestaveno z deseti knih. Knihou zveme takový rozsah díla, který se vtěsna do tubusu – schránky pro svitek, na němž byl text napsán. Zprvu jich Eusebius Pamphili napsal sedm, posléze tři následující doplnil. Poslední zmíněné knihy pojednávající o jeho nejčerstvější době, ovlivněné politickými úspěchy Konstantinovými a císařovou náklonností k tomuto historikovi, který jednoznačně odsuzuje Licinia a vyzdvihává Konstantina.

Než vezmeme dílo v pořadí událostí a zvěsti o událostech v něm zapsaných.

Ovlivněn biblickou tradicí, v jeho době ještě zcela neustavenou (stalo se tak roku 382 na synodě v Římě), začíná I. knihu theologisujícím výkladem o Ježíši Kristu. Jeho příchod zasazuje do

událostí, které jej provázely. Datuje rok Kristova narození do 42. roku vlády Augusta a 28. roku po podmanění Egypta, kterým končilo panství Ptolemaů v Egyptě. Po příkladu Josepha Flavia i Eusebius totiž považuje C. I. Caesara za prvního římského císaře a Octaviana za druhého. Octavianus vládl po Caesarově smrti (15. 3. 44 před naší érou) 57 let a 6 měsíců. Podle tohoto údaje se Kristus narodil 2 roky před naším obvykle počítaným letopočtem. Eusebius také kloubí historická fakta s proroctvími obsaženými v Bibli. Bible je mu samozřejmě nepopíratelnou autoritou. Proto podává objasňující výklad o rozdílném podání Kristova rodokmenu u evangelistů, o němž mnozí myslí, že je v něm skutečný rozpor, neboť tito příliš rozlišují mezi odvozováním původu přirozeného a původu ze zákona, kterého se Israeli běžně užívalo. Jsou to pro Eusebia dvě strany téže mince. Zprávy o událostech té doby čerpá hlavně od Josepha Flavia, který ale není historikem církve a zmiňuje se o křesťanech okrajově. I pro církevního historika, jakým byl Eusebius, je to doba zamlžená v biblické zvěsti (tedy lépe řečeno pro něj naprosto vyjasněná), ale kromě Bible nemá žádné potřebné prameny.

Taktéž II. kniha pokračuje v “událostech po jeho nanebevstoupení, které vybírám z Písma svatého a vyprávím podle zpráv, které při vhodné příležitosti uvedu.” Vyzdvihuje průkopnickou činnost apoštola Pavla, který především mezi jinými neznámými rozšiřoval křesťanské učení po celém tehdejší světě. Pro historická fakta opět sahá k Josephu Flaviovi a jeho Starožitnostem. Věnuje několik kapitol Pilátu Pontskému a vykládá jeho sebevraždu jako Boží prozřetelnost, která ho stihla za – podle mne tradicí – zveličenou odpovědnost za trest smrti pro Spasitele, pro Piláta snad jako trest smrti pro jednoho z mnoha jemu podobným možných narušitelů politické stability nejrozvířenější oblasti Římského impéria oné doby. Dvě dlouhé kapitoly věnuje Philonu z Alexandrie (25 před n. é. – 50 po n. é.), učenci a znalci biblické tradice a řecké filosofie, jejíž řecké pojmosloví aplikoval v biblické teologii.. V posledních kapitolách II. knihy Eusebius věnuje místo osudům Petra, Pavla a Jakuba a jejich mučednickým smrtím. Důležitým se mi jeví krátká zpráva o převzetí biskupského stolce v Alexandrii Annianem od evangelisty Marka v osmém roce Neronovy vlády (62 n.é.).

Text III. knihy navazuje na závěr předchozí knihy, v němž hovoří Eusebius s pomocí díla Josepha Flavia o válce mezi Židovstvem. Svému zdroji, Josephu Flaviovi věnuje 9. a 10. kapitolu (v českém textu). Mimo jiné podle mne zasluhují pozornosti zprávy v kapitolách věnovaných představeným jednotlivých církevních obcích: římské, alexandrijské, antiochijské, jerusalemské ad., jejichž zástupce a délky dob jejich setrvávání v úřadu biskupa bude dále v knihách užívat, i když nesystematicky, k dataci podobné konsulátům za republiky a císařům za císařství. Významná kapitola 25. udává pořadí evangelií a Janovi připisuje poslední místo jako dovršiteli toho, co předchozí tři evangelisté napsali o Ježíši a jeho činech. Zároveň Eusebius dodává, že Jan správně doplnil dobu Kristova života před uvězněním Jana Křtitele. V 26. kapitole vypisuje Eusebius pravé a nepravé spisy Nového zákona. A protože v té době snad existovala u Eusebia domněnka, že křesťanská teologie se začala krystalizovat, bylo mu lze nalézti nepřátele víry. V druhé knize zmiňuje heresi Šimona Maga (nom. sg. “Magus”), ve třetí Menandrovu, pro což bere doklady u Irene a Justina, a heresi ebionitů.

Čtvrtou knihou se dostáváme na přelom prvního a druhého století naší éry, tj. do doby vlád Traiana a Hadriana, a končíme vládou otce a syna Antoninů. Eusebius pokračuje opět v nástupnictví biskupů v jednotlivých obcích a máje po ruce snad listinné prameny v podobě dopisů, které si vyměňovaly jednotlivé obce, rozepisuje se o biskupech podrobněji. Čerpaje z Ireneova spisu Proti kacířům, popisuje zde herese Saturnia z Antiochie a Basilida z Alexandrie

a hovoří o zakladatelích sekt v této době. Velkou část knihy věnuje životu, spisům a mučednické smrti Justina, palestinského filosofa, který zemřel kolem roku 165 za vlády Marka Aurelia Antonina. Eusebius zmiňuje Justinovu Apologii zaslanou císaři Antoninu Piovi (vládl 138 – 161), kde se označuje “jako jeden z nespravedlivě nenáviděných a tupených, Justin, . . . , pocházející z Neapolské Flavie v palestinské Syrii.” Zároveň Eusebius připojuje opis latinského dopisu císaře Hadriana, který přeložil do řečtiny, jímž císař zakazuje potrestat křesťany bez soudního výsledku. Nejsilněji působící, ovšem beletristicky zpracovaná a tím pádem legendotvorná a nehistorická, se mi ukazuje 23. kapitola, v níž Eusebius velmi dojemně až evangelijně líčí mučednickou smrt smyrenského biskupa Polykarpa, o níž se, ja tvrdí Eusebius, zachoval okružní list křesťanů napsaný ve Smyrně krátce po mučednické smrti.

Podobně pokračuje historik na počátku V. knihy, kde zešíroka vypisuje mučednictví křesťanů v Gallii za vlády Marka Aurelia Antonina. Významnou osobou římské kolonie Copia Claudia Augusta v jeho centru Lugdunu (nom. sg. Lugdunum, dn. Lyon) byl kněz, později, po mučednické smrti svého nadřízeného Photina asi roku 177 nebo 178, biskup Ireneus, jenž byl literárně velmi činný a zapálený pro obhajobu křesťanské víry. Ireneovým svědectvím podpirá Eusebius zprávu o schopnostech věřících té doby konat zázraky. V tomto se ukazuje silné zanícení Eusebiovo pro věci víry. Část knihy věnuje jak pořadí biskupů křesťanských obcí, tak výpisu heresí a jejich vyvracení učenci. Stěžejní částí knihy jsou kapitoly pojednávající o tehdejší sporu o slavení velikonočních svátků. “Křesťanské obce celé Asie totiž věřily, jak vyplývá ze staré tradice, že slavnost velikonočního vykoupení se musí slavít čtrnáctého dne v měsíci, ve kterém bylo Židům přikázáno zabít beránka. Proto i v tento den, který je vždy dnem všedním, že mají skončit s postem. Naproti tomu u obcí po celém ostatním světě nebylo zvykem toto zachovávat, nýbrž podle apoštolské tradice zachovávali i nyní vládnoucí zvyk, že půst nesmí skončit v žádném jiném dni než v den zmrtnýchvstání našeho Spasitele. Kvůli této záležitosti se konaly synody a porady biskupů. Všichni však jednomyslně prohlásili dopisem za církevní pravidlo pro věřící na všech místech, že . . . v neděli má být slaveno tajemství zmrtnýchvstání Pána a jen v tento den že má skončit u nás (na západě – O.K.) velikonoční půst.” Asijsí biskupové v čele s Polykratem toto odmítli s odkazem na tradici otců. “My slavíme den nezfalšovaně, bez jakýchkoli příkras a bez zkracování.” Po ostrém protestu římského biskupa Viktora, který se pokusil asijské obce vyloučit jako bludaře z církevního společenství, zasáhl svým dopisem Ireneus, jak jej výslovně zmiňuje Eusebius, a apeloval především na toleranci při nesoustavnosti ve vykonávání tradice předky, kteří však žili v pokoji, jednotě a svornosti.

Tehdejší život křesťanské obce byl poznamenán mocenskými a ideologickými choutkami jejich zástupců stejně tak, jako je tomu u zástupců jakýchkoli jiných sdružení kladoucích požadavky na své členy, které je nutno organisovat. Ostatně nesoulad ve slavení Velikonoc mezi západní a východní křesťanskou tradicí přetrval dodnes.

Konec páté a začátek šesté knihy uvádějí nástup na trůn Septimia Severa, zakladatele vlády severovské dynastie, jež byla u politické moci v letech 193 – 235. Šesté kapitole dominují dvě jména: theologa filosof Origenes, který se narodil nejspíše v Alexandrii kolem roku 185 a prožív období pronásledování i klidu zemřel v Tyru kolem roku 254, pravděpodobně na následky mučení, a alexandrijská biskup Dionysios, pro svůj pevný charakter nazývaný Veliký, který byl Origenovým žákem a podobně jako učitel prožil Deciovo pronásledování (v letech jeho vlády 249 – 251) a vyhnanství v Libyi za vlády Valerianovy. Byl sťat asi v roce 264/265. Těmito dvěma jmény je spojeno dějství šesté a sedmé knihy. Eusebius pečlivě popisuje Origenovo mládí,

jeho podivuhodnou horlivost a píli, jakož i pedagogické schopnosti a neutuchající nasazení pro věci víry. “Vždyť Origenes diktoval více než sedmi stenografům, kteří se po určité době střídali. Nemenší počet byl i těch, kteří to přepisovali na čisto...” jsou zde uvedeny i Origenovy exegetické knihy a o Eusebiovu obdivu a respektu k Origenovi svědčí i prostý výčet kanonických knih Starého zákona, který si Origenes pořídil v hebrejštině, již se byl dříve naučil. A vůbec Eusebius vypočítává Origenovo úctyhodné dílo.

V souvislosti s Origenem zmiňuje i jeho učitele Klementa Alexandrijského a jeho spisy, z nichž velkou důležitost má jeho doxografické dílo koberce (Stromata Tita Flavia Klementa, vědecké výklady o pravé filosofii), dále spisy Poučení, Napomenutí Řekům, Vychovatel ad.

V Alexandrii nastoupil na biskupský stolec v třetím roce vlády Philippa Araba (roku 247 n.é.) Dionysios, u jehož jména Eusebius vypravuje mučednické zápasy za vlády císaře Decia a vyvstání herese vyslovené knězem římské církve Novatem: “...hříšníci nemají žádnou naději na spasení, i kdyby učinili všechno, co je třeba k opravdovému obrácení.” “...padlo rozhodnutí vyloučit z církve Novata spolu s těmi, kteří s ním souhlasili, jakož i všechny, kteří se dobrovolně připojili k jeho bratry nenávidějícímu a lidem nepřátelskému názoru. Naproti tomu rozhodli do takového neštěstí kleslé bratry lékem pokání léčit a starat se o ně,” Ličení osudů Dionysiových a křesťanských obcí pokračuje v VII. knize v těch kapitolách, kde je k újmě křesťanů přičtena morová epidemie porůznu se vyskytující v letech 250 – 265 v imperiu, zvláště pak v Alexandrii a za vlády Gallienovy (260 – 268) v Římě. Gallienus je líčen jako shovívavý imperátor, který navrátil křesťanským obcím klid a zrušil pronásledování. Je také Dionysiovými slovy oslavován s použitím promluv proroka Izajáše. Politický klid jak odsud vidno byl také křesťanskými obcemi velmi oceňován.

Z heresí jmenuje Eusebius tu, kterou založil antiochejský biskup Pavel ze Samosaty a tu od Peršana Maniho, který přestoupil na křesťanství. O silném odporu, zvláště k posledně zmíněnému, hovoří emotivní odsudky užívající projevy zuřivosti a hluboké nenávisti, které jsou vždy tak blízko hluboké, až extatické lásce k Bohu a náklonnosti u bratří a sester k domovské víře, neboť to jsou pevně spjaté protiklady lidské emocionality, jež se vychyluje oběma směry. “Své bezbožné věroučné články sbíral (Mani – doplnil O.K.) z různých dávno již zapomenutých sekt, vše dal dohromady a pak jako smrtelný jed Persie rozšiřoval to po celé římské říši. Od té doby až do dneška je bezbožné jméno manichejců všude rozšířeno,” říká Eusebius.

Kupodivu jsou osmá až desátá kniha rozsahem nejkratší, i když jak říká jejich autor v Předmluvě k osmé knize: “...považuji za nutné seznámit potomky s událostmi naší doby. Vyžadují si, abych je podrobně vylíčil.” V nich by se měly nejlépe osvědčit schopnosti autora pracovat s historickou látkou nestranně. Snad pro přílišnou živost událostí vybírá jen některé, nebo nechce detailně popisovat? Toho si všimnul jeho žák Sokrates Scholasticus ve svých Církevních dějinách a tato místa, máje však též větší odstup, doplňuje.

Eusebius popisuje především dobu vlády Diokleciana a Maximiana (284 – 305) s důrazem na svědectví mučednictvím v té době. Rozboření kostelů 19. roku vlády Dioklecianovy (303 n.é.) je právě dobou, kdy dopsal předchozích sedm knih a kdy byl plně účasten věry své doby. Obzvláště VIII. kniha ukazuje nezakrývaným popisem kruté útrapy, kterými museli trpící svědkové své víry projít. Je zde mučení podáno až s dokumentaristickou detailností; vždyť toho byli lidé Eusebiovy doby přítomni!

Poslední dvě knihy s nepředstíranou chválou, což je však podivné u historika, velebí zánik tyranie a nástup “bohumilého císaře” Konstantina na trůn. Jeho hodnocení a vyzdvihování je ovlivněno nejen Konstantinovým čerstvým vítězstvím nad Liciniem, který je popisován jako působil rozvratu a neklidu v říši, ale též Konstantinovou náklonností ke křesťanství. Dal zemi klid, nechal stavět kostely a projevil mnoho dobrodiní katolické církvi. I z tohoto hlediska nemohl Eusebius vyčítat Konstantinovi politickou podlost, kdy po porážce Liciniových vojsk u Hadrianopole 3. června 323, jej dal roku 324 zabít, ani ostudnou hanebnost, kdy se ze strachu o moc zbavil roku 326 svého syna. (To se však událo po sepsání desáté knihy.)

Eusebius je však především církevní historik a psal církevní dějiny jako svědectví pro budoucí generace. Politické a hospodářské události, které tvořily rámec díla a které byly tehdy daleko naléhavější pro panovníky než události křesťanské církve, byly pro něj pouze nutným prostředím, kterému věnoval zvýšenou pozornost jen tehdy, když doléhalo na křesťanské obce nepříznivou silou. Jeho dějinám proto chybí pevnější zasazení do souvislostí doby. Dnes užívanou dataci událostí, dob vlád císařů a funkčních období biskupů bychom v jeho díle hledali marně. Většinou je třeba vyvodit časový údaj z okolností, které rámovaly líčení událostí. Nicméně zdroj citací a spisů, jakož i popisů událostí, které lze ověřit z jiných zdrojů, představují Eusebiovy Církevní dějiny rozsáhlý. Nemohou zkoumat podle dnešních kritérií příčinnost dějů v dějinách, neboť Eusebius je nutně vázán svou vírou a důvody pro to, co se stalo (avšak nikoli pro anticipaci toho, co se stane) nalézal v Bibli a biblické tradici především prorocké. Pro kritické čtení je však třeba vzít k ruce ještě jiné historické prameny a díla, která se snaží tento Eusebiův nechtěný nedostatek napravit.

Pro posouzení díla je také nutno podrobit je i textové kritice, k čemuž je nutný řecký originální text i latinské listy v něm do řečtiny Eusebiem přeložené. Překladatel Josef Novák se zhostil nelehkého úkolu převést historické dílo staré 1700 let do řeči dnešnímu čtenáři srozumitelné. Pečlivost překladu posoudit neumím, avšak vzhledem k rozsahu i obsahu díla to byla práce úctyhodná, nehledě k tomu, bylo-li třeba srovnávat vícero rukopisů původního díla. Tím spíše mě zarazí nepečlivost, s jakou byl překlad vysázen. V knize se objevuje mnoho překlepů, slova jsou mnohdy slita v jedno, i když nemají. Jednou je dokonce část textu vysázena duplicitně. Naopak považuji pro laického čtenáře za velmi dobrou pomůcku poznámky překladatele za textem knih, které dovolují sledovat události popsané Eusebiem v širším rámci Římské říše. Za velmi cenný považuji i rejstřík uvedený na konci překladu za obsahem.

I přes nedostatky výše vytčené považuji, jen co mi nepatrná znalost dovoluje, zpřístupnění Církevních dějin Eusebia Pamphili českému publiku za významné překladatelské dílo, jež jsem uvítal jako zdroj poznávání, který sice vyžaduje kritický přístup, doby raného křesťanství a jeho vzestupu na politickou scénu největšího imperia Středomoří.

V Praze 18. května 2000 Ondřej Krakovič